

TÜRK DÜŞÜNÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDEKİ KIRILMA NOKTALARI *

 Şeymanur KARABULUT^a

 Salih YALIN^b

Öz

Bugün Çin'in doğusundan Türkistan'a, Sibiryaya içlerinden Balkanlara kadar birçok coğrafyaya da yaşayan Türklerin düşünce dünyasına ait bilgiler, yapılan çok sayıda çalışmaya rağmen henüz istenilen doyuruculuğa ulaşamamıştır. Bu durumun sebepleri arasında, incelenen alanın oldukça çeşitli olmasının yanında Türkler gibi çok eski ve farklı coğrafyalarda yaşamış bir milletin düşünce dünyasının araştırılıyor olması gösterilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlanan Türk tarihi ve Türk medeniyeti araştırmaları cumhuriyetten sonra hız kazanarak ilk örneklerini vermeye başlamıştır. Çalışmanın amacı birçok coğrafyaya yayılmış ve köklü bir geçmişe sahip olan Türk düşüncesinin ana hatlarıyla anlaşılmasına öncülük etmek ve düşünceyi etkileyen özelliklerinden bahsetmektir. Çalışma ilk dönem Türk düşüncesi ve cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen zamanda yaşanan Türk düşüncesinin seyrini incelemektedir. Çalışmada doküman incelemesi yapılarak nitel yöntem ile Türk Düşüncesinin özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Makalenin içerisinde Türk Düşüncesinin hoşgörülü yapısının ve çok sesliliğinin ana sebebi olan göçebelik üzerinde durulmuş, cihan hakimiyeti düşüncesinin kökenine ait bilgiler verilmiştir. Türk düşüncesinin ana ilkeleri olan işlevsellik, gerçekçilik ve akli sezgiciliğin Türk düşüncesine yansımaları incelenmiştir. Türklerin düşüncesini etkileyerek düşünceyi dönemlere ayıran unsurlar, düşüncenin yöneldiği hususlardır. İnsanın ilgi alanı düşüncenin de seyrini değiştirmiştir. İlk dönem düşüncesinde doğa ile kurulan sıkı ilişki sonucu mitoloji gelişim göstermiştir. İslami dönemde ise evrensel bir din ile temas etmenin ve güçlü bir devlet düzeninin etkisiyle tasavvuf ve devlet felsefeleri gelişmiştir. Modern dönemde düşünce, varlığın devamı endişesi taşıdığından başka bir medeniyetin tekniğine ve bilimine ilgi gösterilmiş ve bu alanlarda fikirler üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk düşüncesi, Göçebelik, Cihan hakimiyeti.

*Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Peyami Safa'nın Türk Düşüncesine Bakışı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, nurkarabulut786@gmail.com

^b Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, yalin@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 28.12.2023, Makale Kabul Tarihi: 05.08.2024

GENERAL CHARACTERISTICS OF TURKISH THOUGHT AND BREAKING POINTS IN ITS HISTORICAL DEVELOPMENT PROCESS

Abstract

Today, the information on the world of thought of the Turks living in many geographies from the east of China to Turkestan, from Siberia to the Balkans has not yet reached the desired level despite numerous studies. Among the reasons for this situation, it can be shown that the field of study is quite diverse and the world of thought of a nation like Turks, which has lived in very old and different geographies, is being investigated. The research on Turkish history and Turkish civilization, which started in the last periods of the Ottoman Empire, gained momentum after the republic and started to give its first examples. The aim of the study is to pioneer the understanding of Turkish Thought, which has spread to many geographies and has a deep-rooted history, and to talk about the features that affect the thought. The study examines the course of Turkish thought in the first period and the course of Turkish thought until the establishment of the republic. In the article, nomadism, which is the main reason for the tolerant structure and polyphony of Turkish Thought, is emphasized. Again, information on the origin of the idea of world domination, one of the important topics of Turkish thought, is given. The reflections of functionalism, realism and rational intuitionism, which are the main principles of Turkish thought, on Turkish thought are analyzed. The elements that influenced Turkish Thought and enabled the thought to be divided into periods were the things that the thought was directed towards. Human interest has changed the course of thought. Mythology developed as a result of the close relationship established with nature in early thought. In the Islamic period, Sufism and state philosophies developed under the influence of contact with a universal religion and a strong state order. In the modern period, since thought was concerned with the continuation of existence, interest was shown in the technique and science of another civilization and ideas were produced in these fields.

Keywords: Turkish thought, Nomadism, Word domination.

Giriş

Tarih sahnesine çıkış zamanları tam olarak bilinmeyen Türklerin, düşünce tarihleri de kendileri kadar eskiye dayanmaktadır. Türklerin bir nehir gibi farklı coğrafyalardan geçerek sürdürdüğü düşünce yolcuğu çeşitli kollara ayrılmış, karşılaştığı kültürlerden edindiği birikimlerle kendine özgü bir düşünce deltası oluşturmuştur. Düşünce tarihi, içerisinde medeniyetten sanata, edebiyattan bilime ve dinden siyasete kadar birçok alanı içinde barındırır. Bu bağlamda geçmişi çok eskilere uzanan Türklerin düşünce tarihi üzerine araştırma yapmanın zorluğu açıktır. Bu sebeple çalışmanın kapsamını daraltmak için Türklerin düşüncesini etkileyen ana unsurlardan bahsedilmekte, ayrıntılara girilmemektedir. Dolayısıyla çalışmada ağırlıklı olarak Türk düşüncesi içerisinde yaşanan ana kırılma noktalarına yer verilmiştir.

Düşünce tarihi insanın tarih sahnesine çıkmasıyla başlar. İnsan önce kendini diğerlerinden ayırarak kim olduğunu sorgular sonraki süreçte de evreni, yaşamı ve yaşamın sonunun ne olacağını sorgulayarak bunlar hakkında düşünür. Böylece düşünme sürecinin öznesi olan insan, var olarak düşünme tarihini de başlatmış olur. Düşünme bir süreçtir ve hem özne olan insan hem de düşünülen nesne düşünmenin bir parçasıdır (Gencer, 2017, s. 137). Beynin nesnelere ve olaylar üzerinden yaptığı çıkarımlar sonucu üretilen düşünce, dil ile varlık sahasına çıkar. Bu sebeple düşünce sadece beyin ürünü

değildir, aynı zamanda dilin üreticisi olan toplum ile de ilgilidir (Florov, 1991, s. 134). Düşünce, insanla varlık arasında kurulan ilişkinin sonucu oluşur ve bu ilişkinin şekli de yöntemi de belirsizdir.

Düşünce tarihi sadece felsefe ve bilimden oluşan bir alan değildir. Düşünce problem çözümünün yanında sanat da üretir, bilimsel gelişmeleri ürettiği gibi edebiyatta düşüncenin ürünüdür ve düşünce tarihine dahildir (Ülken, 2016, s. 7). Örnek verecek olursak felsefe tarihinin sistematik ürünleri, mitolojik döneme ait yaratılış destanları ve edebi şiirler de düşünce tarihini oluşturan unsurlardır. Türk düşünce tarihinin ilk dönemlerinden bahsederken o döneme ait siyaset felsefesini öğrenmek için başvuru olan Orhon Yazıtları kadar Türk mitolojisini ve bozkır kültürünü öğrendiğimiz Türeyiş, Şu, Yaratılış gibi destanlarda bu dönemin düşünce tarihini oluşturan kaynaklardır.

A. TÜRK DÜŞÜNCESİ

Türk adı sıfat olarak “güçlü”, “kuvvetli” anlamlarına gelir. Bu ad önceleri Göktürk Devletini ifade ederken sonraları soy anlamı kazanmıştır (Salman vd., 2018, s. 3). Türklerin yönetici unsur olarak kurdukları devletlerde ve genel anlamıyla öz benliklerini koruyarak etkilendikleri çevrelerin kültürlerinden kendi düşüncelerine kattıkları unsurlar Türk düşünce tarihini oluşturmuştur. Türk düşüncesinde geçen Türk kelimesi bir ırkı işaret etmemekte, daha çok Türk kültür çevresinde oluşan düşünceleri ifade etmektedir (Maraş vd., 2018, s. 19). Devletlerin, devleti oluşturan ana grubun adıyla anılması o grubun liderlik özelliğinden kaynaklanmaktadır (Göka, 2015, s. 41). Bunun gibi Türk düşüncesinin Türk adıyla isimlendirilmesi de bu düşüncede yer alan fikirlerin, Türk fikir akımları çerçevesinde üretilmesi ve Türk fikirlerinin diğer fikirlere liderlik ederek bünyesine katması nedeniyledir. Türkçe konuşan insanların eserlerini hangi dille yazdıklarının ya da hangi devlet bünyesinde kaleme aldıklarının bir önemi yoktur. Bu insanların oluşturdukları bütün düşünceler Türk düşüncesini oluşturur.

Tarihin en eski milletlerinden biri olan ve yerleşik bir coğrafyada bulunmayıp dünyanın farklı yerlerine yayılmış Türklerin, düşünce tarihini incelemek bu alanda yapılan çalışmaların zorluğunu artırmaktadır. Türk düşüncesi alanında yapılan çalışmaların öncülerinden biri de Hilmi Ziya Ülken’in “Türk Tefekkürü Tarihi” kitabıdır. Ülken bu alanda çalışma yapmasının iki sebebe dayandığından bahsetmektedir. Bu sebeplerden ilki okullarda düşünce tarihinin okutulmamasıdır. Düşüncenin geçirdiği safhaları bilmeden düşünce dünyamızın gelişemeyeceğini söyleyen Ülken, öğrencilere düşünce tarihinde kaynaklık etmesi için bu kitabı yazmıştır. İkinci sebep ise bu alanın isimlendirilmesini de etkileyen Türklerin, Batı sistematigi anlamında gerçek bir felsefelerinin olmadığı düşüncesidir. Ülken bu görüşlerini şöyle açıklamaktadır: Türk düşünce tarihinde sistemli bir felsefe anlayışı yoktur ve büyük bir felsefeci çıkaramadığı için sadece Türk felsefe tarihi ya da Türk ilim tarihi yazılamayacaktır. Türkler daha çok tercümanlık ve şerh geleneğini sürdürmüşlerdir (Ülken, 2016, s. 9). Bu sebeple bu alanı Türk düşünce tarihi olarak isimlendirir. Ancak bu çalışma için Türk düşüncesi isimlendirmesinin tercih edilmesi Ülkenden farklı bir sebebe dayanmaktadır. Alanın isimlendirilmesinde felsefe ve fikirleri kapsayan daha kuşatıcı bir anlam taşıdığı için Türk düşüncesi kullanılmaktadır. Aynı zamanda Ülken’in Türk felsefesinin şarihçilikten öteye gidemediği ön yargısı da bu alanın bakir yıllarında ilk çalışmaları yapmasından ve bu sebeple daha sonraki dönemde Türk felsefesi çalışmalarının gelişimini görmemesinden kaynaklanmaktadır. Ülken’in araştırma yaptığı dönemde Batı felsefesinin genel kanısı

İslam felsefesinin şarihçi olduğudur. Türk felsefesinin İslam felsefesi içerisinde kabul edildiği ve Ülken'in de bu kaynaklardan beslenmek zorunda olduğu düşünüldüğünde ön yargısının sebebi anlaşılacaktır (Maraş vd., 2018, s. 18) Batı medeniyetinin, Türklerin düşünce sistemlerine dair sahip oldukları görüş; Türklerin savaşçı ve göçebe oldukları için düşünmeye vakitlerinin olmadığı, kendilerine verilen düşünceyi alıp kabul ettikleri yönündedir (Görgün, 2020, s. 7).

Her milletin kendisine mahsus nitelik taşıyan felsefeleri vardır, ancak bazı felsefeler Batı felsefesinin sistemleşme tanımlarına uygun olarak sistemleşmemiştir. Düşüncenin yazıya geçirilip sistemleşmemiş olması araştırmaları zorlaştırmaktadır. Ülken ve diğer ilk dönem araştırmacılarının Türk felsefesi olmadığını söylemelerindeki ana sebeplerden biri de bu sistemleşme anlayışıdır (Görgün, 2020, s. 16). Özellikle ilk dönem Türk felsefesine dair bilgilerin eksikliği sözlü kültürün hâkim olduğu bir toplulukta düşüncelerin yazıya aktarılamamış olmasından kaynaklanır. Türk düşüncesinin, Batı felsefesinin sistemleşmesine benzemiyor olması Türk düşüncesinin eksikliğini göstermez. Günümüzde geçerli kabul edilen sistemler gelecekte belki kabul edilmeyebilir. Bu durumda günümüzün bilgilerini yok saymak nasıl mümkün değilse Türk düşüncesinin geçmişteki birikimlerini, günümüzdeki sistemlere uymadığı için yok saymak da mümkün değildir.

Felsefe tarihinin Yunan medeniyetiyle başladığı noktasında modern anlayış hemfikirdir. Oysa insanın varlık sahasına çıkmasıyla başlayan düşüncenin, sistemleşmesi farklı olsa da başka medeniyetlerde de bulunduğu açıktır. Varlık nedir? sorusunu soran her millet varlık felsefesi, ahlaki kuralları olan milletler de ahlak felsefesi yapmışlardır (Çubukçu, 1987, s. 59-60). O halde bütün milletler farklı felsefelerde pay sahibidir ve en az Yunan medeniyeti kadar felsefenin tarihinde yer alma hakkına sahiptir.

Erol Güngör milletlerin karakteri olduğunu ve böylece diğer milletlerden ayrıldığını söylemektedir. Ferdi karakterin oluşması kişinin devamlı olarak gösterdiği eğilimlere bağlıdır. Bu eğilimler nesiller boyunca aktarıldığında milletin karakterini oluştururlar. Her insan biricik olsa da aynı millete mensup insanlar benzer eğilimler gösterirler. Milletlerin en çok sergilediği özellikler, milletin karakterini oluşturduğundan felsefeleri de bu karaktere göre şekillenecektir (Güngör, 1996, s. 125-126).

B. TÜRK DÜŞÜNCESİNİN GENEL İLKE VE ÖZELLİKLERİ

Hilmi Ziya Ülken (2016, s. 18) Türk düşüncesinin ana ilkelerinin işlevselcilik, realistik ve ani, vasıtasız olarak bilgilere ulaşmayı sağlayan sezgicilik olduğunu söylemektedir. Bu ilkeler Türk düşüncesinin bütünlüklü ve pratik yapısını göstermesi açısından önemlidir.

Türk düşüncesine göre pratiğe geçirilmeyen şeylerin teorilerinin kurulması anlamsızdır. Üretilen teori ve hayata geçirilen hali arasında uyum olmalıdır. İşlevsellik, kurulan teoride aranan şarttır. Bu ilke sürekli hareket halinde olan Türkler için hızlı fikir üretme ve çözüm geliştirme anlayışının bir sonucudur. Realist yapısı sayesinde ise doğanın katı kuralcılığına yani determinizme ve Hint, Sami felsefelerin saplandıkları aşırı mistik anlayışa düşmez. Doğa yasalarının keskinliği ve insan iradesi arasındaki denge bu ilkelerle sağlanmış olur. Gerçekçi ve hayatla iç içe bir felsefe Türk düşüncesinin çerçevesini belirlemektedir. Türklerde ruhun ölümsüzlüğü kabul edilmekle birlikte iki âlem arasında denge gözetilerek Hint dinlerinde olan öte âlemde huzura erileceği, yaşamın acıdan ibaret olduğu inancı yoktur

(Yitik, 2017, s. 28). Öldükten sonra gidilen mekanın gerçek yaşam yeri gibi görüldüğü anlayışlar iki âlem arasındaki bütünlük dengesini bozacağından Türk düşüncesinin ilkelerine uymaz. Sezgi yapıları ise akli bir sezgiye dayanır. Göçebe olarak karşılaştıkları her yeni durum ve yeni kültürden hızlı bir şekilde faydalı olanı almaları sezgi ile mümkün olur. Sezginin vasıtasız elde edilmesi ve duyuların dışında bir bilgi kaynağı ile elde edilen veriler daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir olmakta, bu da bilginin doğruluğunu artırmaktadır. Akli sezgicilikte duyular bilgi edinmenin dışında tutulmaz onlara ilave olarak bir üst kaynak olarak sezgi devreye girer. Bilginin bütünlüklü olarak anlaşılması da bu yolla gerçekleşir (Bayraktar, 2021, s. 147). Türkler, sezgi ile karşılaştığı kültürlerden hızlı bir şekilde kendi felsefelerine uygun düşünceleri alır ve bütünsel yapısını korumayı başarır (Ülken, 2016, s. 18). Sürekli yeni milletlerin medeniyetleriyle karşılaşan Türkler için bu medeniyetlerden neyi alıp neyi almayacağını bilmek bu sezgi sayesinde olur. Yine savaşlar sırasında zafere ulaştırılacak hamlelerin uygulanması ve göçler sırasında doğru yolu seçmenin imkânı bu sezgi ile sağlanmaktadır. Nesilden nesile aktarılan Türk düşüncesindeki bu ilkeler, aktif yaşam için vazgeçilmez olan ahlak felsefeleri üretmiş, realist anlayışın yansıması olarak düzeni korumayı sağlamak için devlet felsefeleri oluşturmuştur.

1. Göçebe Kültür

Milletlerin karakterini belirleyen şeylerin başında coğrafi şartlar gelmektedir. Bir milletin hayat tarzı ve yaşam şartları siyasi ve ekonomik yapısını etkilemekte ve bu da düşüncüyü şekillendirmektedir. Türk Düşüncesini şekillendiren şeylerin başında da göçebelik gelmektedir.

Göçebelik, ana hatlarıyla hayvancılıkla geçimini sağlayan ve bir otoriteye bağlı olmayan vahşi aile gruplarının davranışı olarak görülmüştür. Bu göçebe topluluklar medeniyetten mahrumdur çünkü yerleşik hayata geçip tarımla uğraşmadıklarından üretim faaliyetlerine katılamamışlardır. Aynı zaman da tarihleri yoktur ve birikimsizlerdir. Göçebeler kendileri üretemediğinden medeni toplumları istila ederek yaşamlarını sürdürürler ve kanun tanımazlar (Kafesoğlu, 1998, s. 33).

Bu göçebelik tanımlarının dışında başka bir göçebelik tanımının yapılması Türkler için zorunludur. Çünkü Türklerin göçebeliğinde hem üretim hem de kanun uygulayıcı bir devlet bulunur. Tarihte sırf bu sebeplerden dolayı Türklerin göçebe olup olmadıkları bile tartışma konusu olmuştur (Baştan, 2002, s. 10). İbrahim Kafesoğlu medeniyet anlayışına farklı bir tanım yaparak Türklerin göçebeliğine açıklama getirmektedir. Uğraşılan ekonomik faaliyetler coğrafi şartlara bağlıdır bu sebeple tarım ve hayvancılık arasında kültür bakımından bir üstünlük yoktur. Hayvancılıkla uğraşanlar tarımla uğraşanlardan daha az medeni sayılmazlar. Bunun yanında göçebelerin tarihsiz ve devletsiz oldukları düşüncesi hâkimdir. Ancak bu tezin istisnası göçebe olarak bilinen Türklerdir. Çünkü mazisine bakıldığında devlet kurma gelenekleri bütün dünya tarafından kabul edilmektedir ve tarihleri çok eskilere dayanır. Bu durumda Türklerle göçebe demek yerine tarihte benzeri görülmemiş bir "Bozkır Kültür Medeniyeti" kurduklarını söylemek daha yerinde olacaktır (Kafesoğlu, 1998, s. 34).

Türkler göçebe yaşamlarını kendilerine yerleşik bir düzen verilse de terk etmemekte bu da göçebeliklerini diğer göçebe topluluklardan ayırmaktadır. Türkler için göçebelik özgürlüklerini korumak için vazgeçilmezdir. Kalabalık Çin'e karşı hızlı hareket imkânı veren Türk göçebeliği, bir

bakıma Türklerin geleceklerinin de teminatı gibidir. İlk Türk hükümdarlardan Bilge Kağan'ın yerleşik hayata geçme önerisi bu nedenle kabul edilmemiştir (Gökalp, 1976, ss. 25-27) .

Türkler göçebelik sayesinde tutucu fikirlere saplanıp kalmamış, sürekli yer değiştirdiklerinden yeni fikirler ve milletlerle karşılaşmışlar böylece hoşgörülü olmayı öğrenmişlerdir. Aynı zamanda medeniyeti yıkan ahlaki davranışları görmüşler ve ahlak anlayışlarını bu kötü özelliklerden uzaklaşarak şekillendirmişlerdir (Çubukçu, 1987, s. 65). Göçebelik sayesinde medeniyetler arası kültür ve bilgi aktarımı yapan Türkler, farklı milletler arasında kültür köprüleri kurmuşlardır. Göçebe olarak kervanlarına yüklediklerini sonraki dinlenme yerinde başka medeniyetlerle bölüşmüşler böylece yeni fikirlerin ilk tohumlarını atmışlardır.

Göçebeliğin kazandırdığı bir diğer özellik ise Türklere doğaya saygı duymayı öğretmesidir. Türkler, zorlu göç koşulları sonucu karşılaştıkları aşılmaz dağların azametine hayranlık duymayı, ağaçların hayvanlar ve insanların yaşamı için vazgeçilmez olduğunu, suyun varlığın devamı için sahip olduğu önemi farklı coğrafyalara göçerek fark etmişlerdir. Göçler sırasında gerek taşımacılık gerekse beslenme olsun hayvanların yardımına ihtiyaç duyulması da insanların dışındaki canlılar konusunda hassasiyet kazanmalarını sağlamıştır (Maraş vd., 2018, ss. 18-20). Doğa ile iç içe yaşamak Türklerin pratik zekalarını artırmış, sezgilerini kuvvetlendirmiştir.

2. Beylik Gururu ve Dünyaya Nizam Getirme Ülküsü

Kafesoğlu tarafından tanımlanan bu nitelik, Türk yöneticilerinin sahip olduğu bir yönetim anlayışıdır. Türkler belki de sürekli at üstünde olduklarından kendilerini diğer milletlerden yüksekte görmüşler ve onları yönetebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bu yönetim, bir üstünlük sağlama ve güç gösterisi sergileme değil, Tanrıdan aldıkları yetki ile buyruğu altında olan halkı koruma anlayışına dayanmaktadır. Beylik gururu karşılık beklemeden kendisine itaat edeni korumayı ve onlara bir nevi hizmet etmeyi gerektirir (Kafesoğlu, 1998, s. 348).

Türklerin tanrı anlayışı vahdetçidir. Bu birlik anlayışı, Türklerin tanrısı olan Gök Tanrı'nın Türk beyine verdiği kut ile bütün cihanı tek bir merkezden yönetme ülküsünü doğurmuştur. Kut, yönetme hakkının tanrı tarafından hükümdara verilmesidir. Türk beyi adil ve Türk töresiyle halkını yönetirse tanrıdan gelen güç yani kut devam eder. Töreye uymayan halkına zulmeden ve bir beye yakışmayan davranışlar sergileyen yöneticilerden ise kut alınır (Ayhan vd., 2018, s. 320). Töre hükümdarın yaptığı kanunlardan, kurultayda alınan kararlardan ve gelenekten gelen örf-adetlerden oluşmaktadır. Töre halkın kendi içinden doğduğundan ve süregelen ilkeleri taşıdığından halk töreyi bilir. Hükümdarın davranışları ve uygulamaları da töreyi bilen halk tarafından her zaman için gözlemlenmekte ve denetlenmektedir. Böylece hükümdar mutlak bir otoriteye sahip olmadığını ve töreye uyduğu müddetçe yönetici olacağını bilmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 11).

Töre dediğimiz devlet yönetme kuralları ve kanunları zamana ve şartlara göre esnetilse de temel ilke olarak adil yönetim anlayışı asla değişmez. Halk ve yönetici din değiştirse dahi, törenin temel ilkeleri değişmez. Metafiziksel bir güç olarak kut alan bey fiziksel olarak da töreye dayanır ve devlet yönetimi için gerekli olan şartlar böylece sağlanmış olur. Türk düşüncesinin temel ilkelerinden olan teori ve pratik

arasındaki uyum ve sentez anlayışının bir yansıması devlet yönetme anlayışında da böylece kendini göstermiş olur.

Türk beyi, törenin uygulayıcısıdır. Töreyle uygularken milletini sever, korur ve onları emanet olarak görür. Kültürün Abidesi'nde yazdığı gibi bilgili Türk hakanları töreyle yönettikleri büyük devletlerinde halklarıyla birlikte yaşamaya gök çökmedikçe, yer yarılmadıkça devam ederler (Gökalp, 2019, s. 10). Gök Tanrı Türklere bütün dünyayı yönetme görevi vermiştir. Bu görev sonucu sadece buldukları yerlerin değil, kendilerini bütün âlemin yöneticisi olarak gören Türk hakanları öz saygıya sahip olur, beylik gururu taşırlar. Türk hakanları beylik gururu taşıdıklarından diğer milletlerin hükümdarları gibi halkına eziyet etmez ve otorite sağlamak için milleti üzerinde baskı kurmaz. Gök ve yer yaratılmış bu ikisi arasında da insanoğlu var edilmiştir. İlahi nizamın sağlanması için de Türk hakanına kut verilerek yönetici tayin edilmiş ve bütün insanlara hükmetme yetkisi verilmiştir. Kendini bütün insanları yönetmekle sorumlu hisseden ve bu sorumluluğun tanrıdan geldiğine inanan bir hükümdarın otorite kurmak için zorba olmasına gerek yoktur (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 12).

Türkler her milletin tarih sahnesinde bir görevi olduğunu Türklerin ise dünyaya nizam getirmekle görevli olduklarına inanırlar. Bu nedenle gittikleri her yerde örgütlü bir yapı kurmuşlar ve milletlere yöneticilik yapmışlardır. Halkları adil bir yönetim altında toplayarak bütün dünyaya düzen getirme düşüncesi belki de diğer halklar tarafından Türklerin, en çok savaşçılık özellikleriyle tanınmalarına sebep olmuştur.

C. TÜRK DÜŞÜNCESİNİN DÖNEMLERİ

Türk düşünce tarihini keskin sınırlarla dönemlere ayırmak gerçekte mümkün değildir. Düşünce tarihi bir akış halinde geliştiğinden ve günümüzde bile devam ettiği düşünüldüğünde dönemlere bölmek yerine kırılma noktalarından bahsetmek daha doğru olacaktır. Türk düşünce tarihinde dönemlerin, genel itibarıyla hep aynı kırılma noktalarından ayrıldığı görülmektedir. İslam'a giriş ve Avrupa'nın teknik üstünlüğünü kabul bu kırılmalar arasında sayılabilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi farklı coğrafyalarda farklı devletler kuran ve geçmişi çok eskilere dayanan bir milletin düşünce tarihinin hem anlatılması hem de anlaşılması çok çaba isteyen bir uğraştır. Bu alanın öncü isimlerinden Hilmi Ziya Ülken anlaşılma kolaylığı sağlamak için Türk Düşüncesini üç dönem halinde incelemektedir.

Ülken (2016, ss. 15-17) ilk dönem Türk düşüncesi için Payen Türk Tefekkürü isimlendirmesini yapmıştır. Bu isimlendirmedeki ana sebep, Türklerin ilk zamanlarda çok tanrılı bir inanca sahip olduğunu düşünmesidir. Hıristiyanlık öncesi Roma devleti içinde ilk döneme Payen dönemi dendiği gibi Türklerin İslam'dan önceki döneminin de Payen olduğu görüşündedir. İkinci döneme ise İslamiyet'in kabulünden dolayı İslami Türk Tefekkürü demektedir. Bu dönem 8. ve 11. yüzyılları kapsar. Ülken, daha çok din eksenli gelişme gösterildiğinden bu dönem düşüncesine ümmet tefekkürü demektedir. Son dönem ise Modern Türk Tefekkürü dönemidir. Bu dönem Batı'nın üstünlüğünün kabul edildiği Tanzimat sonrasında başlayarak günümüzü de içeren zaman dilimidir.

Dönem sınıflaması yapan isimlerden biri de Ziya Gökalp'tir. Gökalp (1976, s. 19) Ülken'den farklı olarak Türklerin yaşadığı medeniyetler üzerinden dönemlendirme yapmıştır. Türkler ilk olarak var oldukları dönemden başlayarak İslam'ı kabul ettikleri devre kadar geçen süre de eski devri yaşamışlardır. Sonraki dönem ise orta devirdir. Bu devir, Türklerin İslam'dan sonra ve Avrupa medeniyetiyle tanışmadan önceki zamanda yaşadıkları medeniyettir. Son medeniyet dönemi ise medeniyet olarak Avrupa'yı tanıdığı ve kabul ettiği yeni devirdir. Türkler bu üç devirde üç farklı medeniyet yaşamışlardır.

İlk dönem Türk Düşüncesinin isimlendirilmesinde Ülken'in bu döneme Payen Türk Tefekkürü demesi sonraki dönem araştırmacılar için uygun bir isimlendirme olarak görülmez. Öncelikle yapılan araştırmalar Türklerin çok tanrılı bir dine inanmadıklarını aksine tek bir tanrının varlığına inandıklarını göstermiştir. Bu tek tanrı mutlak bir güce sahiptir ve her şeyin yaratıcısıdır (Güngör, 2002, ss. 261-265). Türkler Şamanist ya da Budist değillerdir. Gök tanrı inancı hem halkta hem de yöneticilerde kabul edilen tanrı inancı iken, Şamanist unsurlar daha çok halk ritüelleri olarak halk arasında yaşatılmıştır (Gökalp, 1976, s. 24). Sonuç olarak Türkler putçu ve çok tanrılı bir dine inanmadıklarından Payen bir dönem yaşamamışlardır. Bu dönemi İslam öncesi Türk düşüncesi olarak isimlendirmek daha yerinde olacaktır.

İslam öncesi Türk düşüncesinin içeriğini bu döneme ait mitolojik inançlar, yaratılışı anlatan destanlar ve efsaneler oluşturmaktadır. Düşünce oluşumu bu dönemde kolektif olarak yani topluluk tarafından üretilmiştir (Ülken, 2016, s. 7). Bu dönemde şahsi fikirler değil toplumsal bilincin ürettiği düşünceler etkili olmuştur. İnsanların ilgi gösterdikleri alanın doğa olduğu ve göçebeliğin getirdiği birlik ilkesi düşünüldüğünde ortak bir bilincin varlığı şaşırtıcı olmayacaktır.

İslami dönem Türk düşüncesi, Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladıkları dönemden başlayarak Tanzimat değişikliklerinin devam ettiği zamana gelinceye kadar oluşturulan düşünceleri içermektedir. İslam evrensel bir din olarak mensuplarının düşüncelerini etkilemiştir. Türk düşüncesinin bu döneminde İslami literatür genişletilmiş, ilk dönem İslam filozoflarının din-akıl uzlaşımı ilkesi takip edilerek eserler verilmiştir.

İslam, Müslümanları ortak bir paydada birleştirirse de her Müslümanın düşüncesi aynı içeriği üretmemiştir. Her insan biricik olduğundan ve farklı milletlerin farklı karaktere sahip olduğu bilindiğinden aynı evrensel dinin farklı yorumlarının bulunması anlaşılabilir bir durumdur. Türkler de sahip oldukları birikim ve milli düşünce kalıpları üzerinden dini anlamışlar ve dini kendi süzgeçlerinden geçirerek diğer Müslümanlardan farklı düşünceler üretmişlerdir. Her millet özü itibarıyla dini farklı anladığından Türklerin Müslümanlığı da düşünce dünyası da kendi özgün yapısında gelişmiştir (Ülken, 2016, s. 82).

İslami dönem Türk düşüncesinin ilk zamanlarında yeni dinin benimsenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Eskiye ait destanlar, türküler yeniden derlenerek karakterlere dini motifler eklenmiştir ancak bu dönem yeni bir dinin etkisiyle yeni bir düşüncenin oluşturulduğu bir dönem değildir. Kadim Türk düşüncesinin yeni bir boyut kazandığı farklı bir dönemdir. Düşüncenin her an dönüştürülerek yeni durumlara uyması gerektiği düşünüldüğünde, İslami dönem için Türk düşüncesinin farklı bir zamanda yeni duruma göre geliştirdiği bir düşünce olarak bakılması yerinde olacaktır. Türk düşüncesi ana ilkeleri

ile bağ kuran yeni düşünce, yeni bir kök aramamış sahip olduğu kökler üzerinde yeniden filizlenmiştir (Bayraktar, 2014, s. 63). Düşüncenin, her kuşakta ya da her yeni durumda sil baştan oluşturulması hem mümkün değildir hem de düşüncenin bütünlüğünü bozduğundan sağlıklı olmayacaktır. İslami kaynaktan beslenen düşünce eski düşüncelere eklenerek kümülatif olarak genişlemeye devam etmiştir. İslami dönemin ilk örneklerinden olan Kutadgu-Bilig, insanların toplum içinde nasıl davranması gerektiğinden ve devlet yöneticilerinin taşıması gereken özelliklerden bahseder. Eserde hem devlet yöneticisine hem de halka ayrı ayrı tavsiyeler verilip yükümlülükleri hatırlatılmaktadır (Taş, 2020, s. 51). Devlet kurma gelenekleriyle ünlenmiş Türklerin İslamiyet'le birlikte bu geleneklerini dini görünümle sürdürdükleri görülmüştür. Türkler, gittikleri yerlere ve kurdukları devletlere töreyi yani Türk sosyal hukuk devlet ilkelerini de götürmüşlerdir. Kutadgu Bilig, Yaşar Çağbayır'ın ifadesine göre yeni bir kültür çevresine girip müslüman olan Türklerin bir nevi müslüman olsa da Türk kalabilmesi için yazılmış bir eserdir. Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacip eserini yazarken yeni kültür dairesinde yabancılaşmadan kalabilmek ancak Türklükten de uzaklaşmamayı amaçlamaktadır (Orakçı, 2020, s. 46). Kuzey çayırlarının hakimi ve bozkır çocukları olan Türklerin zorlu yaşam şartlarında kendilerinden beklenen yalnızca hayatta kalmaları iken bu dönemde bile teşkilatlı siyasi yapılara sahip olmaları ve kurdukları devletlerle köklü geçmişe sahip devletleri yenmeleri yalnızca güçlü savaşçılık özellikleri ile açıklanamaz. Türklerin devlet yönetme ilkeleri ve sahip oldukları yaşam felsefeleri varlıklarının devamı için sıkı sıkıya tutundukları unsurlardır (Akar, 2020, ss. 60-61). Bu sebeple yeni kültür çevrelerine girilse de köklerle bağlantının koparılmaması ve özün korunması esas kabul edilmiştir.

Bu dönemde Türklerin İslam'ı kabulü ile eski cihan hakimiyeti düşünceleri kuvvetlenmiştir. Dinin cihat düşüncesiyle birlikte âleme nizam getirme düşüncesi daha da artmıştır. Eski dinî inançlar savaşçı ruhu beslese de birlik düşüncesi oluşturamadığından Türklerin birbiriyle savaşmasına engel olamamıştır. Ancak İslam ile düşman başkalaşmış ve dindaşlık bağı insanları birbirine yaklaştırmıştır. İçerde güç kazanan Türkler, dışarıya karşı birlikte savaşarak dünyaya nizam getirme ülküsünü gerçekleştirme yoluna girmişlerdir. Örneğin Müslüman devletlerin yıkılma dönemlerine girdiği zamanlarda, kaos içinde yaşayan Müslümanlar, Selçukluların güç kazanmasıyla huzura ermiştir. Çeşitli yerlerden Selçuklu devletine gelen Müslümanlar bu ülkenin koruması altında düşüncelerini geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Türklerin adil yönetimi altında Afganistan doğumlu Mevlâna da Endülüslü Muhyiddin-i Arabi de Türk devletine gelerek eserlerini vermeye başlamıştır. Yine aynı dönemde Yunus Emre Türkçe için büyük öneme sahip evrensel eserlerini, kendi geleneğinden beslenerek vermiştir. (Ayhan vd., 2018, s. 329). Evrensel din, düzen için gerekli olan birlikteliği Türklere kazandırarak dünya hakimiyeti kurma düşüncesini beslemiştir.

İslam düşüncesinin orijinal taraflarından biri de tasavvuf anlayışıdır. Tasavvuf medeniyetin oluşmasında özellikle sosyal hayatın düzenlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Tasavvufta öncelikle insanın kendisini bilmesiyle eğitimler başlar. Bu eğitim psikolojik öze bakıştan evrene bakmaya yönelen bir felsefe oluşturmuştur. Tasavvuf, insan merkezli anlayış sunarak dinin korku ahlakını yumuşatmış, sevgiye dayanan bir ahlak anlayışı kurmuştur (Ülken, 2016, ss. 95-98). Türkler arasında İslam Sufiler aracılığı ile yani tasavvufla geniş kitlelere ulaşmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesinde de Sufi etkisinden söz edilebilir. Özellikle Ahmet Yesevi kaynaklı öz Türk kültürü ile İslam düşüncesinin harmanlandığı tasavvuf anlayışı Türklere İslamiyet'i sevdirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olan ilim

adamlarının da birçoğunun Sufi meşrepli olduğu bilinmektedir. Türklerin düşünce ilkelerinden akli sezgicilik ile uyumu tasavvuf düşüncesinin Türkler arasında benimsenmesini kolaylaştırmıştır.

Modern Türk düşüncesine gelindiğinde ise, bu dönemin sancılı bir süreçle başladığı açıktır. 17. yüzyıla gelindiğinde Batı medeniyetinin gösterdiği gelişimler karşısında tutunamayan devletin Batı gibi olma düşüncesi bu dönemin temel özelliği haline gelmiştir (Ülken, 2019, s. 5). Modernleşme felsefi bir mesele olarak Türk düşüncesine girmemiştir. Modernleşme, savaşlarda sürekli yenilen, toprak kaybeden ve yıkılma tehlikesi yaşayan bir devletin beka meselesi olarak Türk düşüncesinde yer almaya başlamıştır. Varlık sahnesinde kalmaya devam etmek için modernleşme bir zaruret olarak görülmüş ve devlet adamları tarafından Tanzimat ilan edilerek değişimin ilk adımı atılmıştır. Tanzimat ve sonrasında yapılan değişiklikler istenilen sonucu doğuramamıştır. Bunun sebebi Batı'nın taklitçiliğinde özgün bir sentez fikri geliştiremeden acele ile değişikliklerin hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. İlmi bir değerlendirmeden geçirilmeyen fikirler ülkenin dağılmasını ve askeri kayıpları önleme düşüncesiyle hemen uygulanmaya başlanmıştır (Ülken, 2019, s. 26). Tanzimat dönemi yapılan Batı taklitçiliğine tepki olarak Yeni Osmanlılar hareketi doğmuştur. Yeni Osmanlılar, bu buhran devrinde yapılan ıslahatlardan eşitlik, hürriyet, meşrutiyet gibi unsurları savunsalar da Türkler ile azınlık halkların eşit olmalarının kabul edilemez olduğunu, çünkü Türklerin millet-i hakime olduklarını söylemektedirler. Azınlıklara ayrıcalıklar verilmesinin Batı devletlerinin sömürgeciliğini artıracığı ve Türklerin haklarının zedeleneceği düşüncesini taşımaktadırlar (Mardin, 2021, s. 86-88). Tanzimat dönemi yaşananlar her ne kadar felsefi temele dayanan ıslahatlar olmasa da meşrutiyet, insan hakları, eşitlik gibi söylemleri getirmesi açısından devlet idari yapısının modernleşmesine zemin hazırlamıştır (Ortaylı, 1999, s. 107).

17. yüzyıl bilginlerinden Kâtip Çelebi'ye göre modern döneme geçiş sürecinde yaşananların ana sebebi Batı dünyasının gelişmesinden ziyade Doğu medeniyetinin ana sistemlerinin bozulmasıdır. 16. yüzyılın sonlarına doğru ilim sistemleri skolastik bir hal almaya başlamıştır. Kelam, felsefe ve tasavvufa dayalı ilmi anlayış yerini fıkha bırakmış, bilim ve fenni ilimler medrese müfredatlarından kaldırılmıştır. Böylece ilmi yenilikler ve gelişmeler durmuş, ilim tekrar ve ezberden ibaret hale gelmiştir. Felsefe gibi akli ilimler din dışı kabul edilip öğrenimi yozlaştırılmaya başlanmıştır. Devletin asıl çöküşüne sebep olan da şeriat ve akıl ayrılığına düşmek olmuştur (Yurtoğlu, 2020, s. 197). Akli ilimleri bilmeyen ilim mensuplarının şeriatı doğru anlayıp hüküm çıkarması imkânsızdır. Bütün bunların yanında Osmanlı ekseninde yaşanan yenilgiler bilim paradigmasını ve âlem tasavvurunu değiştirmiştir. Çok eskilere dayanan nizam-ı âlem düşüncesi yerine var olma mücadelesi yaşayan devlet, dünya nizamından vazgeçerek kendi düzeninin derdine düşmüştür (Görgün, 2020, s. 20). Bütünsel bakıştan ve kadim metafizik anlayıştan uzaklaşan düşünce yamalı, parçacı bir anlayışa yönelerek sentezci olmayan fikir akımları üretmiştir.

Modernleşme düşüncesine öncülük edenler Batı'ya gönderilen öğrenciler olmuştur. Ancak süreçte teknik bilgiler devletin gönderdiği öğrencilerden değil, Batı'dan getirilen yabancı uzmanlardan öğrenilmiştir. Bilimsel bilgileri ilk elden öğrenme acelesi olan yönetim için bu daha tercih edilebilir bir yol olmuştur. Farklı kültürlerle karşılaşan, Batı ilmini öğrenen Türk öğrenciler meşrutiyet, halkların eşitliği, özgürlük gibi kavramları öğrenerek devlete teknik bilgi değil siyasi değişim getirmenin kurtuluş olacağına inanmışlardır. Tanzimat fermanı bu düşüncenin sonunda ilan edilerek Batı üstünlüğü resmî

olarak kabul edilmiştir. Gayrimüslim halkı Osmanlı yönetimine bağlamayı düşünerek onlara Müslümanlarla eşit statü hakları tanıyan ferman, Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuş Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı için değişimin değil dağılmanın ayak sesleri bundan sonra duyulmaya başlamıştır. Çünkü halk tarafından anlaşılamayan bu ferman sadece yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması için beklenen fırsatı doğurmuştur. Yapılan hiçbir eşitlik ıslahatları yabancı devletler için yeterli olmamış, bu da Osmanlı'yı dışarıya karşı yalnız bırakmış, içerde de halkının yavaş yavaş dağılmasına sebep olmuştur (Oral vd., s. 122). Tanzimat iç içe devam eden Doğulu ve Batılı kurumlar oluşturmuş ve bu ikilik cumhuriyete kadar devam eden bir ayrılık doğurmuştur. Eski ile yeni arasında bocalayan halk ise parçalanmış ve toplumsal hayat karmaşaya dönüşmüştür (Yurtoğlu, 2020, s. 189).

Modernleşme düşüncesinin halkı da yöneticileri de ikiye böldüğü aşikârdır. İçte birlik sağlanamadığı için yapılan yenilik çalışmaları da istikrar sağlayamamış, bir kesim için kurtuluş reçetesi kabul edilirken bir kesim tarafından sömürgeleşme olarak görülmüştür. Bu durumun ana sebebi, Batı medeniyetinin Doğu toplumlarında oluşturduğu algının ikili bir yapı taşımasıdır. Batı, yaşadığı reformlar ve aydınlanmalarla her bakımdan gelişmiş ve dünyanın görmediği muazzam bir güce kavuşmuştur. Ancak bu gücün arkasında kendi sahip olmadığı yerlerin, işgal ve sömürgelemlerle arkalarında bugünkü tabirle insanlık suçu işleyerek sahip olduğu çalınmış zenginlikler bulunmaktadır. Bu gücün kaynağını bilen insanlar için Batı gibi olmak, ona benzemek hem güç sahibi olmayı hem de zalim olmayı düşündürmekte ve halkı ürkütmektedir. Modernleşemeyen toplumların oldukları hal üzere kalmaları mümkün değildir; ancak kendi kimliklerinden soyunmak da oldukça acılı bir süreci beraberinde getirmektedir. Bu iki durum arasında sıkışan milletler batıya doğru yürüse de yüzleri hep doğuya dönüktür. Doğulu bir ruhla Batı hayatı yaşamamanın sınavını vermektedirler.

Modernleşmenin gerekliliği zorunludur ancak bunun nasıl yapılacağı hangi yöntemlerle olacağı konusu farklı ideolojiler doğurmuştur. Yusuf Akçura dönemin Osmanlısında ilerleme sağlanması için üç siyasi yol bulunduğunu söylemiştir. Bu yollardan ilki sahip olunan sınırların muhafazası için tek çare olarak görülen "Osmanlılık" fikridir. Osmanlılık dil, din ve ırk fark etmeksizin millet olma amacı taşımaktadır. Amerika tarihinde olduğu gibi soy birliği aranmadan vatandaşlık bilinci verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu fikir birbirleriyle yıllardır çatışan toplulukları yeniden kaynaştırmayı başaramamıştır. Ayrıca bu düşünce Osmanlı dışında kalan Türk ve Müslümanları etkisi altına alamayacağı için Osmanlı dışındaki halk için kurtuluş reçetesi sunamamıştır (Akçura, 2020, s. 16). Ancak kuşatıcı, içinde bütün milletlerin bulunduğu bu yeni mana yalnız Türkler tarafından kullanılmış, diğer unsurlar ise sen Osmanlısın ben farklıyım demeye devam etmişlerdir. Devlet adamları milliyetçilik fikrini hafife aldıklarından ben Türk değil Osmanlıyım fikrinde diretmişler ve sonuç itibarıyla kendi benliklerini inkâr ettiklerinden yalancı ve iradesiz insanlar olarak görülmüşlerdir (Gökalp, 2020, ss. 14-15). Sonunda Yunan, Sırp gibi Müslüman olmayan halklar bağımsızlığını ilan ederek devletten ayrılmış ve Osmanlılık düşüncesinin uygulanabilirliği kaybolmuştur.

Osmanlılık fikrinin başarısızlığının ardından Osmanlı içindeki Müslümanları bir arada tutma fikri olan İslamcılık düşüncesi geliştirilmiştir. Ortak din etrafında toplanan halkın tek bir millet olarak güçlü bir birliktelik sağlayacağı düşünülmüştür. İslamcılık düşüncesini uygulamaktaki diğer bir amaç

ise Osmanlı dışında kalan Müslümanları da Osmanlı liderliğinde birleştirerek dışarıya karşı güç kazanmak olmuştur. Ancak zaten çatlaklar olan Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı İslamcılık düşüncesi ile daha da derinleşmiştir. Halk içinde süregelen ayrılıklar bu fikir nedeniyle daha da güçlenerek var olan karmaşanın körüklenmesine sebep olmuştur (Akçura, 2020, s. 19).

Devleti korumak için ortaya atılan ve aslında çok gelişme fırsatı bulamayan bir diğer fikirde Türkçülük oldu. Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlarla azınlıkların ayrıcalık kazanması, Osmanlıcılık düşüncesinin halkı birleştirmek yerine azınlık milliyetçiliğini ortaya çıkarması gibi durumların ardından devlet içindeki Türk milli edebiyatının etkisiyle son çare olarak Türkçülük akımı doğmuştur (Hanioglu, 2012, s. 52). Türkçülüğün en son ortaya çıkmasındaki ana sebep Gökalp'e (2020, s. 14) göre yöneticilerin asrın milli devletlere gebe olduğunu anlayamamalarından kaynaklanmaktadır. Yönetici zümrenin kendi milliyetinde ısrarcı duruşunun halk üzerinde baskı yapacağı ve diğer unsurların rahatsız edileceği düşünülmüştür. Devletin içinde bulunan bütün halkları imparatorluk düşüncesi nedeniyle bir arada tutmayı düşünen Osmanlı yöneticileri Türkçülük yapmanın devlete zarar vereceğinden korkmuşlardır. Bu akım İttihat ve Terakki önderliğinde savunulmaya başlansa da kaybedilen savaşların ardından yönetimin değişmesiyle bu fikir akımı da rafa kaldırılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ülkenin kurtuluşu için denenen hiçbir yol fayda vermemiş ve sonuç olarak imparatorluk dağılarak yeni bir ulus devleti kurulmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk düşüncesi geçmişten günümüze gelişimini bir akış halinde devam ettirmektedir. Tarihin ilk dönemlerinde bile kendilerinden bahsedilen Türkler belki de yaşayan milletler arasında diğer medeniyetleri en çok etkileyen ve onlardan etkilenecek düşünceler üreten millettir. Göçebelik etkisi ile farklı coğrafyalara kendi kültürünü götürmüş, o coğrafyalardan kendi düşüncesine yeni unsurlar eklemişlerdir. Çok sesli bir düşüncenin sahibi olan Türkler, kurdukları devletlerde adil yönetim anlayışını sürdürerek diğer milletlere mensup insanların düşünceler üretmesine imkân sunmuştur.

Türkler özellikle Doğu medeniyetlerine ait felsefeleri ve kültürel mirası Orta Çağ Avrupa yağmasından korumuş ve medeniyet tarihinin belki de bugünkü başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Haçlı seferleri ile yağmacı bir kültür sergileyen Batı dünyasının Doğunun zenginliklerini yok etmesi Türkler tarafından engellenmiştir. Türk düşüncesi sentezci yapısıyla İslam ve diğer doğu medeniyetlerinin düşüncelerini kendi ilkelerinden geçirerek süzmüş ve bu düşünceleri dönüştürerek kendi bünyesine katmıştır.

Türk düşüncesini dönemlere ayırmaktaki asıl amaç düşüncenin anlatılmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktır. Düşüncenin yığılarak genişlediği düşünüldüğünde, esasında düşüncüyü keskin hatlarla bölmek çok mümkün değildir. Türk düşüncesinde dönemleri etkileyen şey, düşüncenin ilgi alanlarındaki değişimler olmuştur. İslam öncesi dönem diye adlandırmayı tercih ettiğimiz ilk dönemde insanların yoğun ilişki kurduğu alan doğadır. İnsanın doğa karşısındaki acizliği ve ona muhtaçlığı insanı onun hakkında düşünmeye yönlendirmiştir. Sürekli yer değiştiren bir topluluk olan Türklerin doğa ile kurduğu ilişki saygı ve insan-doğa bütünlüğüne dayanmaktadır. Doğayla kurulan ilişkinin sonucunda ilk döneme ait düşünceler daha çok mitoloji ve kozmogoni üzerinde toplanmıştır. İslami dönemde ise

kurulu bir devlet düzeni ve evrensel ilkelere sahip bir din anlayışı mevcuttur. Özellikle dönemin ilk yıllarına bakıldığında yeni dinin eski dinle ortaklıkları ve uyumu anlaşılmalı çalışılmış, yeni dini öğrenmek ve halka öğretmek için çabalar sergilenmiştir. Hem yeni dinin hem de bu dine mensup devlet temellerinin atıldığı bir dönemdir. Dinin genele yayılması ve devletin sağlamlaşması sonrasında ise İslami dönem Türk düşüncesine ait geniş bir literatür bu dönemde oluşturulmuştur. Dönemin sahip olduğu unsurlar düşünüldüğünde felsefenin konusunun din, hukuk ve devlet sistemi üzerinde gelişme göstermesinin normal olduğu anlaşılabilir. Modern döneme gelindiğinde ise ihtiyaç teknik bilgi ve bilimsel gelişmeye yönelik olmuştur. Özellikle yaşanan yenilgiler, kaybedilen topraklar düşüncüyü “kurtulma” psikolojisine yönlendirmiş ve arayış içine sokmuştur. Batının gösterdiği teknik gelişmenin taklit edilerek aynı gelişmenin sağlanacağı ve devletin eski güçlü zamanlarına döneceğine inanılmıştır. Her dönemin ihtiyaçları, dönem düşüncesinden ve filozofundan başka şeyler beklemektedir. Böylece ihtiyaçlar ve varlık alanlarıyla kurulan ilişki düşüncüyü şekillendirmiştir.

Türk düşüncesinin modern dönemi farklı fikri karmaşalar içinde parçalara bölünmüştür. Etkileri günümüze kadar devam eden gelenek ve yenilik geriliminin ilk kıvılcımları bu dönemde atılmıştır. Bu gerilim, düşüncenin birçok alanında kendini zaman zaman göstermeye devam etmektedir. Uygun bir sentez bulunamadığı takdirde de bu ikilik toplumsal gelişmeyi engellemeye devam edecektir. Osmanlı devletinin yıkılması ile Osmanlıcılık, Halifeliğin kaldırılması ile de İslamcılığın uygulama temelleri ortadan kalkmıştır. Türkçülük ise devletin temellerinin atılmasında etkili olmuştur ancak günümüzde bu kavram anlam değişimine uğramıştır. Modern Türk düşüncesinin günümüzde halâ devam ettiği göz önüne alındığında elbette daha fazla fikirler ve kırılmaların yaşandığı açıktır. Ancak bunlar henüz araştırma olgunluğu sağlanamamış fikirler olarak tamamlanmayı bekleyen düşüncelerdir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türk devletlerinde meclis ve hakimiyetin sınırları. *Millî Mecmûa*, (2020), 6-13.
- Akar, A. (2020). Yeni uygarlık şafağında bir bilgelik kitabı. *Söğüt*, (4), 60-65.
- Akçura, Y. (2020). *Üç tarz-ı siyaset*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Ayhan, H. (2018). Türklerde din. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Türk tarihi ve kültürü* (ss. 317-332). Pegem Akademi.
- Bayraktar, L. (2014). Türk düşüncesine dair. *Bizim Külliye*, (60), 60-63.
- Bayraktar, L. (2021). Bergson felsefesi ve Türk düşüncesine yansımaları: Dergah Mecmua örneği. *Millî Mecmûa*, 3(23), 141-163.
- Çubukçu, İ. (1987). *Türk İslam kültürü üzerine araştırmalar ve görüşler*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Florov, İ. (1991). *Bilimler akademisi felsefe sözlüğü* (Çev. A. Çalışlar). Cem Yayınevi.
- Gencer, B. (2017). Usulden esasa Türk düşüncesi. *Muhafazakâr Düşünce*, 1(51), 137-200.
- Göka, E. (2015). *Türklerin psikolojisi*. Timaş Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019). *Türk töresi*. Karbon Kitaplar.
- Gökalp, Z. (2020). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. Ötüken Yayınları.
- Görgün, T. (2020). Osmanlı düşüncesi nasıl anlaşılabilir? - Osmanlı Düşüncesi'nin araştırılmasında karşılaşılan bazı zorluklar üzerine. *Millî Mecmûa*, 2(17), 6-20.
- Güngör, E. (1996). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken Yayınları.
- Güngör, H. (2002). Eski Türklerde din ve düşünce. İçinde *Türkler ansiklopedisi* (ss. 261-265). Yeni Türkiye Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2012). Türkçülük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (ss. 551-554). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. Ötüken Yayıncılık.
- Maraş, İ. (2018). Türk düşüncesi. İçinde B. Çetinkaya (Ed.), *Türk düşünce tarihi el kitabı* (ss. 13-32). Grafiker Yayınları.
- Mardin, Ş. (2021). *Türk modernleşmesi makaleler 4*. İletişim Yayınları.
- Orakçı, C. (2020). Ölmez klasiğimiz Kutadgu Bilig: Yaşar Çağbayır ile Kudadgu Bilig üzerine. *Söğüt*, (4), 36-49.
- Oral, E. (2018). Osmanlı İmparatorluğu. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Türk tarihi ve kültürü* (s. 107-137). Pegem Akademi.
- Ortaylı, İ. (1999). *İmparatorluğun en uzun yılı*. İletişim Yayınları.
- Salman, H. (2018). Türk adı, Türklerin anayurdu ve göçler. İçinde C. Öztürk (Ed.), *Türk tarihi ve kültürü* (ss. 3-8). Pegem Akademi.

Taş, İ. (2020). Kutadgu Bilig: Türkçenin kudreti. *Milli Mecmûa*, (4), 50-53.

Ülken, H. (2016). *Türk tefekkürü tarihi*. Yapı Kredi Yayınları.

Ülken, H. (2019). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yitik, A. İ. (2017). *Doğu dinleri*. İSAM Yayınları.

Yurtoğlu, B. (2020). Katip Çelebi: Horlanan aklın 17. yüzyıldaki feryadı. *Millî Mecmûa*, 2(17), 189-198.

